
INTEGRALNOŚĆ A GRANICE INTERWENCJI W MODERNISTYCZNYCH ZESPOŁACH ZABUDOWY. ANALIZA PRZYPADKU DZIELNIC UZDROWISKOWO-WYPOCZYNKOWYCH W USTRONIU

CIARKOWSKI Błażej¹

---

¹ Dr inż. arch. Błażej Ciarkowski Uniwersytet Łódzki
<https://orcid.org/0000-0001-5661-3429>

ABSTRAKT: Celem artykułu jest analiza obecnej sytuacji powojennych modernistycznych zespołów zabudowy zlokalizowanych w naturalnym krajobrazie o szczególnych wartościach oraz wyróżnienie potencjalnych szans i zagrożeń na przyszłość. Analiza przeprowadzona została jako studium przypadku dwóch wyróżniających się kompleksów: dzielnicy uzdrowskiej Ustroń Zawodzie oraz dzielnicy wczasowej Ustroń Jaszowiec.

Modernistyczne dzielnice wypoczynkowe stanowią przykład kompleksowych projektów urbanistyczno-architektonicznych obejmujących nowoczesną, modernistyczną architekturę o ważnej roli społecznej, dostosowanej (skalą, technologią, formą) do warunków naturalnych oraz powstających w duchu poszanowania wartości krajobrazu (rozumianego w duchu modernizmu). Ich ochrona powinna wykraczać poza skalę pojedynczego obiektu architektonicznego, przyjmując za punkt wyjścia postrzeganie dzielnic wypoczynkowo-uzdrowskich jako krajobrazu kulturowego.

SŁOWA KLUCZOWE: powojenny modernizm, socmodernizm, planowanie przestrzenne, architektura wypoczynku

---

Koegzystencja architektury powojennego modernizmu oraz krajobrazu kulturowego o szczególnej wartości stanowi zagadnienie o złożonym charakterze, budzące szereg kontrowersji. Szczególnie wyraźnie zaznaczają się one w przypadku zespołów zabudowy o funkcji uzdrowiskowej i wypoczynkowej, które realizowane były w szczególnie atrakcyjnych lokalizacjach, a jednocześnie często prezentowały typową dla ruchu nowoczesnego bezkompromisowość. Możemy zatem przytoczyć szereg opinii badaczy, którzy, tak jak Elżbieta Węclawowicz-Bilska¹, piszą o destrukcyjnym wpływie nowych dzielnic uzdrowiskowych na kształt przestrzeni. Z drugiej strony nie sposób pominąć wypowiedzi zwolenników poszanowania wszystkich aspektów dziedzictwa architektury i urbanistyki socmodernistycznej, uznających ją za dokument minionej epoki o prawach równych zabytkom wcześniejszych okresów². Złożony charakter problemu wskazuje na konieczność szukania „trzeciej drogi”, pozwalającej zachować *konieczny dystans i świadomość, że przyjęte zasady kształtują się w danej epoce, w naszych umysłach i nie są niezmiennie – tak jak hierarchia wartości*³.

Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy potencjalnych szans i zagrożeń dla wyróżniających się socmodernistycznych zespołów zabudowy zlokalizowanych w otoczeniu o wyjątkowych walorach krajobrazowych i kulturowych. Przedmiot rozważań stanowią dzielnice uzdrowiskowo-wypoczynkowe ze szczególnym uwzględnieniem Ustronia-Zawodzia oraz Ustronia-Jaszowca, które zostały uznane przez autora za unikatowe, a jednocześnie reprezentatywne dla szerokiej grupy realizacji.

Powojenne zespoły uzdrowiskowe

Analiza wartości poprzedzająca określenie możliwości ingerencji w istniejącą substancję oraz jej zakres, a także prognozy rozwoju (wraz z wynikającymi z niego szansami i zagrożeniami) zostały przeprowadzone na zbiorze realizacji o zbliżonej charakterystyce. Przedmiotem dalszych rozważań i analiz były zespoły o funkcji uzdrowiskowo-wypoczynkowej, o czym zadecydowały następujące czynniki: kontekst przestrzenny (lokalizacje wykorzystujące tereny o wyjątkowych walorach naturalnych i krajobrazowych), wartość społeczna i historyczna (ważna część historii społecznej powojennej Polski oraz wdrażanego programu modernizacji kraju), kompleksowy charakter założeń architektoniczno-urbanistycznych (koegzystencja krajobrazu naturalnego i kulturowego, charakterystyczna dla modernizmu synergia dyscyplin traktującego pracę projektową jako działanie o holistycznym charakterze).

Za wyróżniające się przykłady dzielnic uzdrowiskowo-wypoczynkowych, które zaprojektowano i zrealizowano w czasach PRL-u należy uznać zespoły architektoniczno-urbanistyczne

¹ Węclawowicz-Bilska E., Kształt przestrzeni zdrojowiska, [w:] *Architektura kurortowa*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji „Architektura kurortowa”, Połczyn Zdrój, 24–25 kwietnia 2009, Szczecin: Towarzystwo Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego Szczecin-Expo, 2009, ss. 29-40.

² Wiśniewski M., *Moderna – modernizm – socmodernizm: burzyć czy chronić?*, Autoportret, 11, 2015.

³ Korpala G., *Artystyczny aspekt procesu konserwacji*, [w:] B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa-Lublin: PKN Icomos, 2008, s. 49.

zlokalizowane w Jastrzębiej Górze, Gdańsku-Sobieszewie, Kołobrzegu, Wiśle, Ustroniu, Jaszowcu, Muszynie, Jastrzębiej Górze, Szczawnicy, Szczyrku, Sopocie. Na wstępnym etapie analiz odrzucono te ośrodki, w których część uzdrowiskowa nie jest wyraźnie wyodrębniona w przestrzeni istniejącego miasta (np. Krynica, Ciechocinek, Zakopane). Spośród wstępnie wyselekcjonowanych założeń na szczególne wyróżnienie zasługują Ustroń-Zawodzie oraz Ustroń-Jaszowiec.

O ich wyborze jako przedmiotu dalszych rozważań zdecydował przede wszystkim fakt zachowania integralności obu kompleksów oraz czytelności oryginalnych założeń projektowych. Zarówno w przypadku Zawodzia⁴, jak i Jaszowca⁵ mamy do czynienia z przemyślaną koncepcją urbanistyczno-architektoniczną podporządkowaną wiodącej funkcji oraz silnie związaną z otoczeniem. W odróżnieniu od wielu podobnych założeń oba projekty zostały zrealizowane w stopniu umożliwiającym ich ocenę jako całości, uwzględniając zarówno budynki przeznaczone na pobyt ludzi (ośrodki wypoczynkowe i sanatoria), jak i obiekty o funkcjach towarzyszących (dom zdrojowy i szpitale w Zawodziu, ośrodek usługowo-handlowy w Jaszowcu). Całość została wpisana w nowy układ przestrzenny uzupełniony odpowiednio zaaranżowaną zielenią, elementami infrastruktury oraz małą architekturą. Integralną część poszczególnych obiektów stanowiły oryginalne elementy wystroju wnętrz, takie jak spotykane w przestrzeniach wspólnych (holach wejściowych, stołówkach czy świetlicach) mozaiki lub reliefy. Niestety, ich pozostałości należą do rzadkości, a większość kompozycji plastycznych została usunięta w trakcie prac remontowych na przełomie XX i XXI wieku.

Jaszowiec i Zawodzie – analiza przypadków

Przykładem zespołu zabudowy wypoczynkowej o wyjątkowej wartości, a przy tym stosunkowo słabo rozpoznanej i przez to zagrożonej zniszczeniem, jest dzielnica wczasowa Ustroń-Jaszowiec. Znajduje się ona poniekąd w cieniu ustrońskich piramid. To właśnie dzieło Henryka Buszko i Aleksandra Franty stało się jedną z ikon polskiej architektury XX wieku (Phaidon, 2012), a przez pewien czas nawet herbem miasta (Ryc. 1). Równocześnie leżący nieco na uboczu Jaszowiec popadał w zapomnienie (Ryc. 2). Można przypuszczać, że o takim stanie rzeczy zdecydowała przede wszystkim skala i forma architektury – 17 dziewięciokondygnacyjnych piramid rozrzuconych malowniczo na zboczu Równicy robi większe wrażenie niż kameralne pawilony w dolinie potoku Jaszowiec. Ponadto warto zwrócić uwagę na polityczne okoliczności powstania obu założeń. Jaszowiec to schyłek siermiężnego okresu Gomułki, podczas gdy Zawodzie – czas gierkowskiej „prosperity”.

Dwa omawiane zespoły zabudowy reprezentują nie tylko różne okresy w politycznej historii PRL-u, ale także dwa różne oblicza architektury powojennego modernizmu w Polsce. Zaprojektowany przez zespół pod kierownictwem Jerzego Winnickiego Jaszowiec prezentuje proste, kameralne formy charakterystyczne dla przełomu lat 50. i 60. Rozrzucone na zboczu

---

⁴ Arch. arch. Henryk Buszko, Aleksander Franta, Tadeusz Szewczyk, 1967–1978.

⁵ Arch. arch. Czesław Kotela, Irena Kotela, Jerzy Winnicki, Zygmunt Winnicki, 1960–1968.

Równicy, w dolinie Jaszowca, niewielkie bryły budynków miały, w założeniu autorów, podporządkowywać się supremacji naturalnego krajobrazu. Stąd między innymi koncepcja „narastania” form – od położonych najniżej rozczłonkowanych obiektów w typie „gronowców”, poprzez „liniowce”, po położone najwyżej zwarte kubatury pięciokondygnacyjnych „punktowców”⁶. Zaprojektowana niespełną dekadę później dzielnica sanatoryjna Ustroń-Zawodzie prezentuje skalę charakterystyczną dla schyłkowego modernizmu. Powtarzalne bryły zostały przez architektów malowniczo „rozrzucane” na zboczu Równicy niczym złomy skalne. Ich kształty nie były już abstrakcyjnymi formami geometrycznymi, jak w przypadku Jaszowca, lecz wywodziły się z form lokalnego tradycyjnego budownictwa poddanego daleko posuniętej syntezie⁷. Skala zaprojektowanych przez Buszko i Frantę „piramid” odzwierciedlała późnomodernistyczne koncepcje spiętrzania zabudowy postulowane m.in. przez Zbigniewa Gądkę (1970), a ich powtarzalność bliska była estetyce brutalistycznej repetycji⁸.

Ryc.1. Arch. arch. H. Buszko, A. Franta, T. Szewczyk – jedna z „piramid” w dzielnicy sanatoryjnej Ustroń-Zawodzie (fot. B. Ciarkowski)

Ryc.2. Arch. arch. J. Winnicki, Cz. Kotela, I. Kotela, Z. Winnicki – dom wczasowy typu „punktowiec” w Ustroniu-Jaszowcu o zachowanej oryginalnej formie (fot. B. Ciarkowski)

Wymienione cechy nie tylko stanowią świadectwo zmieniających się tendencji w architekturze nowoczesnej, ale także mają znaczący wpływ na stan zachowania obiektów. Ikoniczność „piramid” oraz tkwiąca w monumentalnej prostocie założenia siła, sprawiają że trudno jednoznacznie podważyć ich wartość. Ponadto należy podkreślić, że ich oddziaływanie estetyczne oparte jest na powtarzalności lapidarnych form, w związku z czym wprowadzane od lat zmiany w wyglądzie poszczególnych obiektów, takie jak częściowa zmiana kolorystyki elewacji czy materiałów wykończeniowych, nie wpływają znacząco na recepcję całości. Trudno także naruszyć ostateczny w swym zamierzeniu charakter pojedynczych brył poprzez nadbudowę czy rozbudowę – wyjątek stanowi hotel Diament, ale nawet tam nowa kubatura nie wpłynęła znacząco na czytelność oryginalnego zamierzenia projektowego.

⁶ Winnicki J., Jaszowiec – dzielnica wczasowa, *Architektura*, 2–3, 1969, ss. 42–47.

⁷ Barucki T., *Zielone konie. Henryk Buszko, Aleksander Franta, Jerzy Gottfried*, Warszawa: Salix Alba, 2015.

⁸ Jencks Ch., *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, tł. Barbara Gadomska, Warszawa: Arkady, 1989.

Odmierna estetyka i skala Jaszowca sprawiły, że nie tylko nie stał się architektonicznym symbolem, ale także był i jest mniej „odporny” na jakiegokolwiek przekształcenia. Wartość zespołu architektoniczno-urbanistycznego opiera się przede wszystkim na wrażeniu zwartości i integralności, które z kolei budowane są przez harmonijne współistnienie szeregu komponentów: urbanistyki, zróżnicowanej kameralnej architektury, detali architektonicznych, elementów małej architektury i infrastruktury oraz zieleni.

Waloryzacja – integralność, autentyzm

Wyznaczenie kierunków i zakresu ochrony Jaszowca i Zawodzia powinno być poprzedzone zbadaniem i określeniem wartości każdego z zespołów traktowanych jako całość (waloryzacja poszczególnych budynków stanowi kolejny etap prac badawczych). Stosując kryteria określone przez Agnieszkę Rozenau-Rybowicz, Dorotę Szlenk-Dziubek i Piotra Białoskórskiego (2009), a dotyczące dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego, wykonano analizę wartości. Płynące z niej wnioski potwierdzają powszechne uznanie ponadlokalnego znaczenia dzielnicy sanatoryjnej Ustronń-Zawodzie oraz, ponad wszelką wątpliwość, udowadniają, że dzielnica wczasowa Ustronń-Jaszowiec zasługuje na podobny status.

Oba zlokalizowane w Ustroniu założenia reprezentują takie wartości jak: wartość historyczna (zarówno jako reprezentacja nurtu socmodernizmu w rodzimej architekturze, jak i materialne świadectwo powojennej polityki społecznej), unikalność (Jaszowiec to jedna z niewielu dzielnic wypoczynkowych o pełnym programie zachowanym w formie oryginalnej, podczas gdy Zawodzie rozpatrywać należy jako unikalną poprzez swą skalę i formę dzielnicę uzdrowiskową), nowatorstwo (w momencie realizacji Jaszowiec określany był jako rozwiązanie prototypowe i wyznaczył kierunek rozwoju podobnych ośrodków w Polsce; na potrzeby realizacji Zawodzia architekci opracowali 3-wątkowy 2-patentowy system współczesnej technologicznie architektury w krajobrazie górskim)⁹, wpisanie w kontekst (interesujące przykłady współistnienia architektury późnego modernizmu i natury – oparte na harmonii i kontraście), uznanie współczesnych (wyróżnione w literaturze, uhonorowane nagrodami ministerialnymi). Oba zespoły stosunkowo dobrze zniosły próbę czasu, zachowując w dużym stopniu swą oryginalną formę oraz utrzymując pierwotną funkcję.

Obok wymienionych wartości należy zwrócić uwagę na dwa kryteria, które przyjęte są jako kluczowe w ocenie dziedzictwa i stosowane m.in. przez UNESCO: integralność i autentyzm¹⁰.

W przypadku Zawodzia wartość autentyzmu, którą należy rozpatrywać w kontekście zachowania wartości kulturowych reprezentowanych przez obiekt (zespół obiektów)¹¹. Wynika ona z utrzymania dominującej roli zespołu sanatoryjnego w krajobrazie, zachowania oryginalnych założeń projektowych i zasad kompozycji całego kompleksu (mimo zmian w zakresie detali

---

⁹ Barucki T., *Zielone konie*. Henryk Buszko, Aleksander Franta, Jerzy Gottfried, Warszawa: Salix Alba, 2015.

¹⁰ Piotrowska K. (oprac.), *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa*, Warszawa: PKN ICOMOS, 2012.

¹¹ ICOMOS, *The Nara Document on Authenticity (1994)*, dostęp: www.icomos.org/charters/nara-e.pdf.

architektonicznych i wewnątrz poszczególnych obiektów). Jako że „piramidy” zostały objęte ochroną konserwatorską, zagrożen dla integralności zespołu należy upatrywać przede wszystkim w potencjalnych nowych inwestycjach o skali i formie nierespektującej wyjątkowego charakteru istniejącego układu.

Zdecydowanie bardziej złożony wydaje się casus Jaszowca, którego autentyzm i integralność wynikają nie tylko z utrzymania podstawowych założeń planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy opracowanego przez J. Winnickiego z zespołem. Równie ważne jest zachowanie zróżnicowanych typologii obiektów wypoczynkowych, które, pomimo pewnych przekształceń, nie utraciły swego pierwotnego charakteru. Ponadto warto podkreślić fakt, że w części budynków, które nie zostały do tej pory poddane gruntownej modernizacji, przetrwały oryginalne materiały wykończeniowe i detale architektoniczne, stanowiące świadectwo przeszłości i pogłębiające wrażenie autentyzmu (Ryc. 3). Wpływają na nie także istniejące elementy małej architektury i zagospodarowania terenu oraz infrastruktury technicznej (warto zwrócić w tym miejscu uwagę na efektowne formy stacji trafo) (Ryc. 4). Zachowanie integralności Jaszowca związane jest zatem z przetrwaniem nie tylko czytelności oryginalnej koncepcji urbanistycznej, ale także form i gabarytów zabudowy oraz wybranych detali. Stosunkowo niska społeczna świadomość wartości dzielnicy sprawia, że ryzyko trwałej utraty wartości (w wyniku przebudowy istniejących obiektów i/lub realizacji nowych inwestycji) jest znaczące.

Ryc. 3. Arch. arch. J. Winnicki, Cz. Kotela, I. Kotela, Z. Winnicki – nieużytkowany „punktowiec” w Jaszowcu prezentuje oryginalne detale i rozwiązania materiałowe o znacznym stopniu destrukcji (fot. B. Ciarkowski)

Ryc. 4. Arch. arch. J. Winnicki, Cz. Kotela, I. Kotela, Z. Winnicki – oryginalna trafostacja w Ustroniu-Jaszowcu stanowi przykład elementów infrastruktury, które powinny podlegać ochronie (fot. B. Ciarkowski)

Ochrona „piramid”

Postrzeganie Zawodzia czy Jaszowca przez pryzmat pojedynczych budynków i ich wartości nie tylko zaburza perspektywę poznawczą i może prowadzić do błędnych wniosków. Ogranicza także możliwości ochrony dzielnic uzdrowiskowo-wypoczynkowych jako kompleksowych założeń przestrzennych. Należy pamiętać, że nie stanowią one zbiorów niezależnych od siebie obiektów, lecz całość, której największa wartość zawarta jest w integralności. W związku z powyższym warto zwrócić uwagę na obecny status, ochronę konserwatorską oraz możliwości rozszerzenia jej zakresu.

W 2015 roku Rada Miasta Ustroń przyjęła *Gminny program opieki nad zabytkami*¹², w którym powołując się na Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, określona została konieczność ustalenia w ramach planu zagospodarowania województwa *systemu obszarów chronionych, w tym (...) dóbr kultury współczesnej* (Art. 39.3 Ustawy)¹³. Odzwierciedleniem tego zapisu stał się ustanowiony rok później miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla dzielnicy uzdrowiskowej Ustroń-Zawodzie¹⁴. Warto zwrócić uwagę, że autorzy *Gminnego programu opieki nad zabytkami* nie tylko byli skłonni docenić wartość zaprojektowanego przez Buszko, Frantę i Szewczyka zespołu sanatoryjnego, ale wręcz uznać ich „ikoniczny” charakter. *W krajobrazie kulturowym Miasta Ustroń na pierwszy plan wysuwają się, obok architektury sakralnej, modernistyczne budowle Zawodzia. „Piramidy” oraz dominanta całego zespołu architektonicznego – Sanatorium Równica urosły do rangi symbolu „nowej historii Ustronia”* – napisali.

Dążenie do zahamowania potencjalnej degradacji całego zespołu oraz jego pojedynczych części składowych¹⁵, których przykładem może być wzniesiony w latach 90. hotel „Belweder”, rozbudowa hotelu „Diament” czy przebudowa Śląskiego Centrum Rehabilitacji, zostało sformalizowane w zapisach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Obok kryteriów dotyczących poszczególnych budynków i mających na celu utrzymanie oryginalnych założeń projektowych w zakresie kształtu bryły, użytych materiałów czy kolorystyki autorzy planu nakazali *ograniczenie maksymalnej wysokości nowych budynków na całym obszarze uzdrowiska do wartości pozwalających zachować dominację powyższych budynków w krajobrazie uzdrowiska, a także ochronę budynków poprzez zakaz lokalizacji nowych pensjonatów na przedpolu ich ekspozycji*¹⁶. Tym samym zakres ochrony wykracza poza najbliższe otoczenie obiektu (rozumiane jako teren, na którym stoi budynek oraz sąsiednie parcele), co z kolei umożliwia ochronę otwarcą widokowych i panoramy Zawodzia – aspektów niezwykle istotnych w przypadku zespołu architektoniczno-urbanistycznego zlokalizowanego w okolicy o szczególnych walorach krajobrazowych.

---

¹² Uchwała nr IV/29/2015 Rady Miasta Ustroń z dnia 26 lutego 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Ustroń na lata 2015 – 2018.

¹³ Fronczek K., Koj R., Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Ustroń na lata 2015 – 2018, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr IV/29/2015 Rady Miasta Ustroń z dnia 26 lutego 2015 r., 2015, ss. 65-66.

¹⁴ Uchwała nr XVII/184/2016 Rady Miasta Ustroń z dnia 28 kwietnia 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru strefy uzdrowiskowej „A” miasta Ustroń.

¹⁵ Kamiński Z., Przeobrażenia Ustronia a planowanie przestrzenne, *Czasopismo Techniczne*, 10, 2009, ss.175-180.

¹⁶ Uchwała nr XVII/184/2016 Rady Miasta Ustroń z dnia 28 kwietnia 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru strefy uzdrowiskowej „A” miasta Ustroń, s. 25.

Ponadto należy zwrócić uwagę na zapis dopuszczający rozbudowę wyróżnionych budynków¹⁷ jedynie przy zachowaniu ich stylu architektury, co wiąże się z koniecznością stosowania przepisów ustawy o prawie autorskim¹⁸. Zapis ten oznacza, że przekształcenia budynku o charakterze twórczym (w tym rozbudowy itp.) muszą być wprowadzane za zgodą autora oryginalnego projektu, o ile nie wygasły autorskie prawa majątkowe¹⁹. Pełni on szczególną rolę w przypadku rozważań nad zakresem i granicami ingerencji w obiektach zrealizowanych po II wojnie światowej, których twórcy żyją lub też zmarli stosunkowo niedawno (mniej niż 70 lat temu).

Ratunek dla Jaszowca

Kwestia respektowania praw autorskich twórców projektów stanowi jeden z wielu problemów związanych z zachowaniem autentycznego charakteru dzielnicy wczasowej Ustroń-Jaszowiec. W momencie publikacji niniejszego artykułu²⁰ obszar kompleksu zaprojektowanego przez Jerzego Winnickiego wraz z zespołem nie jest objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (choć ujęto w nim sąsiednie tereny). Co więcej, przekształcenia poszczególnych obiektów, a zarazem destrukcja oryginalnych założeń projektowych, są znacznie poważniejsze niż w przypadku Zawodzia. Pozytywnym sygnałem, świadczącym o próbach zatrzymania niekorzystnych procesów, jest włączenie w kwietniu 2021 r. do Gminnej Ewidencji Zabytków zespołów domów wczasowych przy ul. Turystycznej 6, 7, 8, 10 („gronowce”) (Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Turystyczna, 2021); ul. Stromej 2, 5, 6, 7, 18, 20 („punktowce”) (Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Stroma, 2021) oraz ul. Wczasowej 47, 49, 51, 88, 90 („liniowce”) (Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Wczasowa, 2021). Rozwiązanie to wydaje się dalece niedoskonałe. Pomija tak istotne elementy, jak zaprojektowany przez H. Buszko i A. Frantę Dom Nauczyciela, który stanowi integralną część dzielnicy, elementy infrastruktury oraz zagospodarowania terenu. Nie zapewnia także właściwej ochrony figurującym w ewidencji obiektom.

Tymczasem ochrona jest nieodzowna i pilna. Na przestrzeni ostatnich miesięcy rozebrany został jeden z liniowców, a najwyższy zlokalizowany punktowiec poddano przebudowie i rozbudowie, zmieniając całkowicie pierwotną formę oraz dwukrotnie powiększając kubaturę (Ryc. 5). Jeśli dodamy do tego wcześniejsze przebudowy (m.in. nadbudowa jednego z „gronowców”), prace modernizacyjne zmieniające detale i kolorystykę elewacji (m.in. termomodernizacja Domu Nauczyciela), stopniową degradację małej architektury oraz urządzeń terenowych, możemy z łatwością skonstatować, że integralność i autentyzm Jaszowca są zagrożone. Tym samym prawdopodobnym staje się ryzyko utracenia jedynej zachowanej dzielnicy wypoczynkowej wzniesionej w latach 60. w duchu socmodernizmu o kompletnym programie funkcjonalnym

---

¹⁷ Szpital Reumatologiczny, Szpital „Równica”, Zakład Przyrodolecznicy, 17 budynków tzw. piramid.

¹⁸ Uchwała nr XVII/184/2016 Rady Miasta Ustroń z dnia 28 kwietnia 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru strefy uzdrowiskowej „A” miasta Ustroń, s. 25.

¹⁹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, 1994, art. 2, par. 2.

²⁰ Październik 2021 roku.

oraz unikalnej kompozycji przestrzennej. Znaczenie kompleksu dla historii architektury polskiej XX wieku znalazło potwierdzenie w opiniach specjalistów – przygotowany przez autora niniejszego artykułu list intencyjny dotyczący ochrony Jaszowca został podpisany między innymi przez przedstawicieli Docomomo International, Docomomo Iberico, Docomomo Slovakia oraz polskich i zagranicznych badaczy architektury modernistycznej. Równocześnie Docomomo uznało Jaszowiec za część „zagrożonego dziedzictwa”²¹.

Celem podjętych starań było zwrócenie uwagi lokalnych władz oraz służb konserwatorskich na konieczność podjęcia zdecydowanych działań ukierunkowanych na ochronę dzielnicy. Narzędzie, które w obecnej sytuacji zapewniłoby bezpieczeństwo socjodemokratycznego kompleksu, stanowią odpowiednie zapisy zawarte w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Przykład Zawodzia ukazuje, że precyzyjnie sformułowane obostrzenia pozwalają otoczyć ochroną nie tylko samą architekturę, ale także jej funkcjonowanie w krajobrazie naturalnym. Wobec powyższego obiekty wzniesione w dolinie potoku Jaszowiec powinny zachować swą pierwotną formę, a ich rozbudowy/przebudowy powinny zostać ograniczone do absolutnego minimum. Należy zachować kompozycję brył opracowaną przez zespół J. Winnickiego. Ponadto przedmiotem szczególnej troski musi stać się cały obszar dzielnicy. Kluczowym aspektem wydaje się zachowanie czytelnej organizacji przestrzennej kompleksu, na którą składają się: gradacja form architektury, komunikacja kołowa (dojazd „z góry”) oraz piesza (promenada wzdłuż potoku), a także idea otwarcie widokowych.

Ryc. 5. Arch. arch. J. Winnicki, Cz. Kotela, I. Kotela, Z. Winnicki – dom wczasowy typu „pukotwiec” w Ustroniu-Jaszowcu o zachowanej oryginalnej formie (fot. B. Ciarkowski)

²¹ Docomomo, *Ustron Jaszowiec holiday district under threat of demolition*, dostęp: <https://www.docomomo.com/heritage/ustron-jaszowiec-holiday-district-under-threat-of-demolition>, 2021.

Podsumowanie

Przykład dwóch zespołów zabudowy wypoczynkowo-uzdrowiskowej wzniesionych w Ustroniu w latach powojennych ukazuje nie tylko złożoność problematyki związanej z integralnością socmodernistycznych założeń architektoniczno-urbanistycznych w krajobrazie o szczególnych wartościach. Unaocznia słabe i mocne strony, szanse oraz zagrożenia wynikające z poszczególnych zapisów planów miejscowych, bądź ich braku. Ponad wszelką wątpliwość wskazują także na zagadnienie, które należy uznać za kluczowe w procesie ochrony zabytków – świadomość.

Dopuszczalny zakres ingerencji w modernistycznych zespołach zabudowy zlokalizowanych w krajobrazie naturalnym o szczególnych wartościach powinien być określony zarówno w oparciu na oryginalnych założeniach projektowych, jak i współczesnej doktrynie konserwatorskiej. Nadrzędny cel stanowi harmonijna koegzystencja przyrody i architektury nowoczesnej nie prowadząca do destrukcji jednego z elementów²². Ponadto opieką należy otoczyć elementy uczytelniające pierwotny kształt rozplanowania oraz istotne elementy małej architektury i infrastruktury. Instrumentem zapewniającym właściwą ochronę wydają się odpowiednie zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, które nie tylko umożliwiają ochronę samego kompleksu, ale także jego otoczenia. Jednocześnie, mając na uwadze szczególne walory Zawodzia i Jaszowca jako przykładów zespołów architektury socmodernistycznej na terenach wyróżniających się krajobrazowo, warto rozważyć możliwość i zasadność przyznania im statusu parków kulturowych.

Proponowane postulaty ochrony ustronńskich dzielnic wypoczynkowo-uzdrowiskowych jako krajobrazu kulturowego są trudne, o ile nie niemożliwe do urzeczywistnienia tak długo, jak długo architektura czasów PRL-u pozostanie w powszechnym mniemaniu „niechcianym dziedzictwem” blokującym drogę do opacznie rozumianego „rozwoju”.

---

²² Stąd też za niewłaściwe uznać należy koncepcje zakładające „dokończenie” pierwotnego planu dzielnicy Ustronń-Zawodzie i budowę „piramid”, których nie udało się wzniesić w latach 70., a których realizacja doprowadziłaby dziś do znaczących zmian w krajobrazie naturalnym.

Bibliografia

Barucki T., *Zielone konie. Henryk Buszko, Aleksander Franta, Jerzy Gottfried*, Warszawa: Salix Alba, 2015.

Docomomo, *Ustron Jaszowiec holiday district under threat of demolition*, dostęp: <https://www.docomomo.com/heritage/ustron-jaszowiec-holiday-district-under-threat-of-demolition>, 2021.

Fronczek K., Koj R., Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Ustroń na lata 2015–2018, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr IV/29/2015 Rady Miasta Ustroń z dnia 26 lutego 2015 r., 2015.

Gądek Z., Rekreacja a środowisko naturalne, *Architektura*, 12, 1970, ss. 442–443.

ICOMOS, *The Nara Document on Authenticity (1994)*, dostęp: www.icomos.org/charters/nara-e.pdf, 1994.

Jencks Ch., *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, tł. Barbara Gadomska, Warszawa: Arkady, 1989.

Kamiński Z., Przeobrażenia Ustronia a planowanie przestrzenne, *Czasopismo Techniczne*, 10, 2009, ss. 175–180.

Korpala G., *Artystyczny aspekt procesu konserwacji*, [w:] B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa–Lublin: PKN ICOMOS, 2008, ss. 45–50.

Phaidon Editors (red.), *20th-Century World Architecture: The Phaidon Atlas*, London–New York: Phaidon, 2012.

Piotrowska K. (oprac.), *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa*, Warszawa: PKN ICOMOS, 2012.

Rozenau-Rybowicz A., Szlenk-Dziubek, D., Białoskórski P., *Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego*, Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Instytut Rozwoju Miast, 2009.

Uchwała nr IV/29/2015 Rady Miasta Ustroń z dnia 26 lutego 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Ustroń na lata 2015–2018.

Uchwała nr XVII/184/2016 Rady Miasta Ustroń z dnia 28 kwietnia 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru strefy uzdrowskiej „A” miasta Ustroń.

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych.

Węclawowicz-Bilska E., *Kształt przestrzeni zdrojowiska*, [w:] *Architektura kurortowa. Materiały z ogólnopolskiej konferencji „Architektura kurortowa”, Polczyn Zdrój, 24–25 kwietnia 2009*, Szczecin: Towarzystwo Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego Szczecin-Expo, 2009, ss. 29–40.

Winnicki J., Jaszowiec – dzielnica wczasowa, *Architektura*, 2–3, 1969, ss. 42–47.

Wiśniewski M., *Moderna – modernizm – socmodernizm: burzyć czy chronić? Autoportret*, 11, 2015.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Stroma, (2021). Pobrano z: <https://ustron.bip.info.pl/dokument.php?iddok=21680&idmp=672&r=r>

Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Turystyczna, (2021). Pobrano z: <https://ustron.bip.info.pl/dokument.php?iddok=21682&idmp=672&r=r>

Zawiadomienie o zamiarze włączenia obiektu do GEZ – ul. Wczasowa, (2021). Pobrano z: <https://ustron.bip.info.pl/dokument.php?iddok=21681&idmp=672&r=r>